

5 december 1898 **MEDEDEELINGEN VAN VERSCHILLENDE N AARD .**

VERSLAG van *dr. A. E. J. Holwerda, betreffende de wetenschappelijke reis naar Italië en Griekenland.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De wetenschappelijke reis naar Italië en Griekenland, waartoe ik door de Regeering in staat gesteld werd, had een veelledig doel. In de eerste plaats was zij natuurlijk in het belang van mijn onderwijs. Mij is opgedragen de geschiedenis, de kunst, het leven der oude volken te verklaren, en wil men zulk een taak naar den eisch vervullen, dan is eigen aanschouwing van het land van de bouwvallen, van de kunstwerken die nog op klassieken bodem bewaard worden, volkomen onmisbaar. Geheel hangt het daarmee samen dat allerlei bijzondere onderzoekingen, die mij sedert lang bezig hielden, zonder studie in de opgegraven terreinen en de musea van Italië en Griekenland bezwaarlijk voortgezet konden worden. Evenzoo hoopte ik de stoffelijke hulpmiddelen voor de studie der archaeologie in ons land uit te kunnen breiden; het Universiteitsfonds opende mij daartoe een belangrijk krediet en de directeur van 's Rijks Museum van Oudheden droeg mij op te beproeven of wellicht eenige leemten in die verzameling door geschikte aankopen in Italië en Griekenland konden worden aangevuld. Ten slotte meende ik nog een ander belang van vaderlandsche wetenschap te kunnen en te moeten behartigen. In den laatsten tijd wordt er van meerdere zijden sterk op aangedrongen en te recht, dat ook onze jonge geleerden meer dan tot nu toe in staat worden gesteld ter voltooiing hunner studiën eene wetenschappelijke reis te ondernemen. Ik had omtrent de wijze waarop dat het beste geschieden kon, mijne eigene meening en zeer verlangde ik deze ook eens te kunnen toetsen aan de practijk. Natuurlijk boden Italië en Griekenland, die zoo sterk door geleerden bereisd worden, daartoe volop de gelegenheid. Wil het uitzenden van jonge geleerden vruchten dragen, dan moet het met overleg geschieden en wij kunnen ons spiegelen aan de voorbeelden van anderen, zoowel in hetgeen wij laten als in hetgeen wij doen moeten.

Wat mijne reis zeer gemakkelijk maakte, was eene beschikking van heeren curatoren onzer Universiteit, waardoor mijn zoon de doctorandus in de klassieke letteren J. H. Holwerda door eene subsidie uit het fonds van Vollenhoven in staat gesteld werd mij te begeleiden. Met de meeste waardeering herdenk ik ook de vriendelijke hulpvaardigheid, die wij in Italië, Griekenland en Constantinopel van onze gezanten en consulaire agenten ondervinden mochten. Niet minder gevoel ik mij tot diepe erkentelijkheid verplicht tegenover het Kaiserlich-Deutsch archaeologisch Institut. De volmaakt onbekrompen en onzelfzuchtige wijze waarop die instelling de studiën ook van vreemdelingen steunt, zijn eene eer voor de Deutsche natie, want zij spruit voort uit datzelfde eerlijke idealisme dat de kracht der Deutsche wetenschap uitmaakt. In allerlei aangelegenheden hielpen onze Deutsche vakgenooten in Italië en Griekenland ons met hun raad en voorlichting; wij genoten hun omgang, woonden hunne voordrachten bij, vergezelden hen op hunne reizen, ja logeerden in Rome in het Instituutsgebouw, dat daar juist eenige ruimte beschikbaar had. Zoo zullen o. a. de namen van de heeren professoren E. Petersen, Ch. Hülsen, A. Mau in Rome, W. Dörpfeld en P. Wolters in Athene ons nog om andere redenen in herinnering blijven, dan door de diensten die deze mannen aan de wetenschap bewezen hebben. Zeer stak daarbij de kleingestigheid af die sommige museumbesturen in Italië kenmerkt. Toch werden ons met groote welwillendheid bijlcten van vrien toegang tot de Staatsmusea verleend; dankbaar herdenken wij in het bijzonder het echt vrijgeveige bestuur van het Museum van Napels en de opgravingen van Pompeji.

De wijze waarop de Grieksche verzamelingen aan de studie dienstbaar gemaakt worden, is in één woord voorbeeldig en het is dan ook zeer te betreuren, dat bijv. in Delphi, hetwelk door de école Française werd opgegraven, krachtens de overeenkomst met Frankrijk het Grieksche Museumbestuur, dat onder leiding staat van den bekenden generaal-ephoros P. Kabbadias, nog niet met volle

Men krijgt reeds dadelijk een diepen indruk van de eigenaardige Grieksche natuur met zijne naakte bergen en rotsen verschillend getint en den diep blauwen hemel zich weerkaatsend in de prachtige watervlakte. Van uit den spoorweg verkrijgt men al spoedig, tegenover Lepanto, een overzicht over het terrein der scheepsstrijden van Phormio in den Peloponnesischen oorlog en den beroemden slag van Don Juan van Oostenrijk. Men rijdt langs tal van plaatsen uit de geschiedenis overbekend; vooral de ligging van Megara en haar havenstad Nisaia laat zich van uit den trein uitstekend overzien. In Athene hielden wij ons ongeveer twee maanden op. Bijna dagelijks studeerden wij in het Nationale Museum en in dat van den Akropolis, eenvoudige maar uitstekende inrichtingen. Hier zijn de meeste der origineele Grieksche kunstwerken opgesteld, die de opgravingen der laatste jaren voor den dag brachten. In het Museum van den Akropolis zijn alle voorwerpen verzameld die daar gevonden werden, vooral gedurende de jongste opgravingen toen

deze tot op den rotsbodem werd blootgelegd. Het Nationale Museum heeft, behalve zijne talrijke beeldhouwwerken, eene ontzachtlijke verzameling van grafreliefs, eene verzameling van vazen die voor de studie zoo belangrijk is, omdat zij nagenoeg alle op Griekschen bodem gevonden zijn — de meeste Grieksche vazen in Europeesche Musea stammen uit graven in Italië — en dan eene geheel eenige collectie van Mykeensche kunstproducten. Verder werden alle belangrijke ruïnen nauwkeurig bestudeerd; bij onderscheidene hadden wij het voorrecht de verklaringen van den architectarchaeoloog van het Deutsche Instituut prof. Dörpfeld te mogen aanhooren. Bij het Parthenon werd onze studie tegelijk gemakkelijk gemaakt en belemmerd door een steiger die voor noodige herstellingen aan den westgevel was opgetrokken. Daardoor werd natuurlijk aan die zijde het gezicht op het gebouw bedorven, doch omdat de generaal-ephoros Kabbadias ons een vergunningskaart gaf om naar boven te stijgen, werd de studie der details van den bovenbouw er zeer door vergemakkelijkt. Aan de zuidzijde van den akropolis hielden wij ons vooral bezig met het daar thans geheel blootgelegde bakchische theater. Hier is het vooral dat men de groote vraag omtrent de inrichting der oude Grieksche theaters bestudeeren kan en op grond van hetgeen ik hier en later ook elders, vooral in Epidaurus, waarnam, geloof ik niet dat er een redelijke twijfel bestaan kan of prof. Dörpfeld heeft met zijne theorie volkomen gelijk dat de Grieksche theaters geen toneel hadden, doch er daarin op den vlakken bodem der orchestra gespeeld werd. Aan de westzijde trokken in het bijzonder de Deutsche opgravingen onze aandacht. Er werd daar eene groote waterleiding uit den tijd van Pisistratus ontdekt en het kan haast niet anders of dit moet de beroemde Enneakrounas zijn, al kan men ook niet met alle argumenten die prof. Dörpfeld daarvoor aangeeft, instemmen. De steile noordhelling wordt thans door het Grieksche archaeologische gezelschap blootgelegd. Wij bestegen de smalle paden langs den hier zeer steilen rotswand. waar thans de bekende grotten van Pan en Apollo en eene bedekte doorweg zeer goed te onderscheiden zijn. Dat de zoogenaamde Theseus-tempel, de stadsmuren en het kerkhof van Dipylon, de Pnyx, de Areopagos, de Zeus-tempel ten oosten van den Akropolis, de bedding van den Ilissos op de plaats waar sommigen (wel ten onrechte) de Enneakrounos zoeken, het stadion, het gedenkteeken van Lysikrates, de gebouwen aan de markt, zooals de stoa van Attalos, — dat dat alles door ons herhaaldelijk en nauwkeurig in oogenschouw genomen werd, behoeft wel geen betoog. Wij ondernamen ook meerdere tochten door het land van Attica. Vooral de Piraeus en de bocht van Phalero werden herhaaldelijk bezocht. Evenzoo gingen wij on paar malen naar het schoone noordoostelijke gedeelte des lands, het klooster Pendeli en het Koninklijke lustoord Tatoi, het oude Dekeleia, bekend uit den Peloponnesischen oorlog. Hier zijn de tamelijk hooge bergen met flinke wouden begroeid. De beteekenis die dit punt bij den pasovergang naar Boeotië in een oorlog op attisch grondgebied noodwendig hebben moest, springt hier op de plaats zelf duidelijk in het oog. Met een gelijk doel bezochten wij Phyle, den burcht waarheen Thrasybulos in 403 zich terugtrok; daar vindt men nog de overblijfselen van een belangrijken Griekschen vestingbouw en de zeldzaam gunstige ligging van deze wijkplaats, die ook thans nog

Zoowel Tegea echter als Mantinea speelden eene belangrijke rol in de Grieksche geschiedenis, zoodat het de moeite zeer loont zich van de eigenaardigheid hunner ligging door eigen aanschouwing op de hoogte te stellen. Van Tripoliza gingen wij verder door het heerlijke Arkadische alpenland naar Megalopolis. De weg daarheen voert over steile bergruggen en langs stoute rotsgevaarten; op een paar punten opent zich een uitzicht over de uitgestrekte groene vlakte beneden met donkere bergen en de blinkende witte sneeuwtoppen van den Taygetos in het verschiet. Megalopolis is thans een arnzalig plaatsje, waar men bijna door niets meer aan onze Europeesche beschaving herinnerd wordt. Een vijf minuten daar vandaan liggen de vrij geringe overblijfselen der oude stad. Het meest belangwekkend is hier het theater door de Engelsche school opgegraven; het werd belend door een groot vergaderlokaal, waarvan de inrichting nog vrijwel te herkennen is, het zoogenaamde Thersileon. Verder werd op deze reis Olympia bezocht en ik achtte het een groot voordeel ook deze ruïnen door prof. Dörpfeld te hooren verklaren; want al zijn de resultaten der Deutsche opgravingen op onberispelijke wijze gepubliceerd, de persoonlijke verklaringen van den man, die bij het grootste gedeelte dier opgravingen als architect aanwezig was, hebben altijd eene buitengewone waarde, nog daargelaten dat prof. Dörpfeld's voordrachten onovertroffen zijn in helderheid en levendige voorstelling.

Van Olympia gingen wij naar Patras. Van daar met eene stoomboot naar het schoone eiland Ithaca, van Ithaca naar Itea Delphi's havenplaats. Het ligt waarschijnlijk nagenoeg op de plaats van het oude Cirrha. De weg naar Delphi voert eerst door eene langzaam opstijgende vlakte, bedekt met olijfbosssen. Men ziet het Delphische bergland voor zich, waar de witte top van den Parnassos boven uitsteekt. Links komt men langs den weg, die naar het oude Amphissa voert. Spoedig echter stijgt men langs steile bergwegen omhoog; men komt dan door het dorp Chryso, dat waarschijnlijk op of dicht bij de plaats van het oude Krisa ligt. Daarop bereikt men het dorp Kastri, het oude Delphi. Een dorp van dien naam lag namelijk op de plaats van het oude heiligdom. Dit is door de Fransche school afgebroken en een eindje verder weder opgebouwd. Het tempelgebied ligt op eene vrij steile helling, kunstmatig effen gemaakt, tegen de bijna loodrecht opstijgende Phaidriaden. Het is thans geheel opgegraven. Tegenover het groote heiligdom ligt de tempel van Athena Pronoia. waarvan Aischylos in het begin zijner Eumeniden spreekt; als die zal zijn blootgelegd, zullen de Fransche opgravingen ten einde wezen. Het zonnenhuis van de Kastalische bron is al vroeg geheel vernietigd; het water springt thans elders voor den dag; toch is de plaats waar het gestaan heeft, weinige schreden voorbij het groote heiligdom, nog zeer goed te erkennen. Ons gezelschap verliet ons zeer spoedig; wij bleven nog een paar dagen. Op het terrein der opgravingen verkrijgt men eene zeer duidelijke voorstelling van het gansche grondplan van dit zoo omvangrijke heiligdom en evenals in Olympia lieten zich de gebouwen door Pausanias en anderen vermeld vrijwel terugvinden. Jammer dat van de opstaande deelen der bouwwerken niet zoo heel veel is overgebleven. Het beeldhouwwerk dat gevonden werd en nog slechts gedeeltelijk werd uitgegeven, is voor de kunstgeschiedenis van het hoogste belang. Bijna ongeschonden is een wagenmenner voor den dag gekomen, van buitengewone kunstwaarde, wel het voortreffelijkst bewaarde bronzen beeld uit de oudheid. Naar zijn kunststijl is het werk van p. m. 470 vóór Christus. Stukken van paarden en een wagen en van nog één of twee menschelijke figuren zijn er bij gevonden en een kalksteenen plaat met inscriptie toebehoord hebbende aan een voetstuk, dat wel dat van dit wijgeschenk geweest moet zijn; die het wijdde was blijkens de inscriptie Polyzalos, broeder van den Syracuseanschen tyran Gelo. Deze vondst beteekent voor de opgravingen van Delphi, wat die van den Hermes van Praxiteles beteekende voor die van Olympia. Buitengemeen belangrijk zijn ook de epigraphische vondsten. Zeer te wenschen is het, dat alle gevondene inscriptiën spoedig worden uitgegeven.

Van Delphi gingen wij naar Athene, waar wij nog een paar dagen bleven. Van Athene voeren wij naar Constantinopel. Aldaar wenschten wij de beide Musea te bestudeeren, vooral het nieuwe niet

Het zijn enkele, niet vele jeugdige Fransche, Deutsche, Oostenrijksche geleerden, die door een Staatsstipendium in staat gesteld worden gedurende geruimen tijd onder leiding hunner Instituten in Italië en Griekenland te studeeren. Zonder uitzondering zijn het jonge mannen, die eene universitaire opleiding achter den rug hebben en op de eene of andere wijze de aandacht op zich hebben gevestigd. De Deutsche stipendiaten richten hunne reis geheel in zoodals zij zelf willen. Natuurlijk volgen zij gewoonlijk de voordrachten der secretarissen van het Instituut, doch de eigen zelfstandige studie is de hoofdzaak; zoodals echter van zelf spreekt komen de hulpmiddelen van het Instituut en de raad en voorlichting der secretarissen hun ook daarbij ten goede. Behalve de Deutsche Rijksstipendiën zijn er ook nog van bijzondere staten en stichtingen. Niet weinigen reizen ook op eigen kosten. Behalve de jong gepromoveerden treft men ook ettelijke Gymnasiallehrer op reis aan, die voor eenige maanden verlof gekregen hebben, een enkele maal nog met een stipendium op den koop toe. Met de Gymnasiallehrer gaan bovendien de aan het Instituut verbondene geleerden gedurende zes weken op reis door Italië in musea ruïnen en necropolen om hen de groote hoofdzaken door eigen aanschouwing te leeren kennen. Oostenrijk heeft eveneens stipendiën voor pas gepromoveerde archaeologen en philologen. Vele stipendiën voor korteren tijd genieten daar echter Gymnasiallehrer. Zij gaan op reis ook wel onder geleide van een der Oostenrijksche professoren in de archaeologie; velen gingen met het Deutsche Instituut mede door den Peloponnesos. Voortaan zal het nieuwe Oostenrijksche Instituut voor hen te zorgen hebben.

Het is begrijpelijk, dat bij al die reizen de archaeologen van professie een zekeren voorrang hebben. Toch is het voor iederen classicus van het grootste belang Italië en Griekenland door eigen aanschouwing te leeren kennen. Bovendien, waar ligt de grens tusschen philologie en archaeologie? Hoevele archaeologische quaestiën zijn niet voor het philologisch onderzoek van het hoogste gewicht? Het is zoo begrijpelijk dat zoo menig, Duitsch of Fransch philoloog zijn arbeid in de bibliotheken eens door bezoeken aan musea afwisselt. Ook die reizen die minder de vorming tot geleerde onderzoekers beoogen, hebben een groot nut. Dat leeraren aan gymnasiën zonder een bepaald onderwerp van studie voor oogen te hebben veel en goed zien, dat hun geest verruimd wordt door een tal van machtige indrukken, hoe zou het niet aan het gymnasium onderwijs ten goede komen? Toch behoeft het wel geen betoog, dat eenige voorbereidende archaeologische vorming ook voor hem die niet als vakman reist, geheel onmisbaar is. Zal men ook zonder dat sommige der archaeologische voordrachten wel kunnen volgen, men verliest zich tusschen de ruïnen en in de ontzachtlijke musea van Italië en Griekenland, wanneer men niet eenige kunsthistorische kennis en vooral wanneer men niet eenige oefening erworven heeft in het met oordeel des onderscheids beschouwen van antieke kunstwerken. Het is dan ook eene bekende zaak dat stipendia soms weggegooid geld zijn en evenzoo dat Italië en Griekenland menigmaal door zoogenaamd studeerenden bezocht worden, die er nauwelijks zooveel voordeel van trekken als een beschaafd toerist. Ook is het buiten twijfel, dat het reizen met eene valsche pretentie van wetenschap zeer licht zelfs een verderfeljken invloed kan uitoefenen. De ervaring leert, hoe gemakkelijk zulk eene studie zonder voorbereiding leidt tot ingebeeld weten en verwarring des geestes.

Het spreekt wel vanzelf dat wij bij het verleenen van reisstipendiën met de elders verworven ervaring ons voordeel behooren te doen. In de eerste plaats, men zende in geen geval iemand uit, die niet althans eenigermate is voorbereid. Verder heeft men zich af te vragen, wat het doel van de reis zijn zal. Is het de vorming tot wetenschappelijk onderzoeker, dan dient eene grootere toelage gegeven te worden, dan wanneer men een goed student in staat wil stellen de kennis der oudheid, die hij aan de Universiteit heeft opgedaan, door eigen aanschouwing te verlevendigen en te bevestigen. Voor het laatste zijn enkele maanden, ja weken voldoende. Men loopt hier het gevaar aan één persoon eene toelage te geven, waarvan meerdere konden geholpen worden. Vooral echter het eerste, de toekenning van een stipendium aan een toekomstig onderzoeker zal groote

Reis naar Italië en Griekenland

22 december 1897 vertrek uit Leiden

 bezoek Florence 3 dagen, Rome 4 weken

4 februari 1898 Brindisi

7 februari 1898 Athene

 2 maanden Athene, bezoek o.a. Attica, Eleusis, Olympia

2 april 1898 Peloponnesos

 bezoek o.a. Korinthe, Nauplia, Epidaurus

 Ithaca, Delphi

 Athene, Constantinopel

4 mei 1898 over Wenen, aankomst in Leiden

4 december 1898 **KUNST EN WETENSCHAPPEN.**

Wetenschappelijke reis van dr. Holwerda.

De *St.-Ct.* van heden bevat het verslag van dr. A. E. J. Holwerda,

betreffende de wetenschappelijke reis welke hij, daartoe door de Regeering in staat gesteld, heeft gemaakt naar Italië en Griekenland, in gezelschap van zijn zoon, den doctorandus in de klassieke letteren J. H. Holwerda, die door een subsidie uit het fonds Van Vollenhoven in staat werd gesteld hem te begeleiden.

Wat het resultaat zijner reis betreft, zegt de schrijver:

Ruimschoots heb ik met deze reis bereikt, wat ik er mij van voorstelde. Ik hoop en verwacht, dat mijn onderwijs blijken zal er veel bij gewonnen te hebben en dat in het algemeen de studie der klassieke oudheid aan onze universiteit er voordeel van zal trekken. Reeds wat ik aan nieuw materiaal voor studie meebracht, is niet onbelangrijk. Ik bracht eene verzameling van photographieën bijeen van ongeveer 700 stuks. Deze zorgvuldig geordend en van eene begeleidende beschrijving voorzien, vormen thans een uitnemend hulpmiddel voor studie. Verder liet ik eene belangrijke verzameling papierafdrukken van bekende Attische inscriptiën maken; te zamen met de origineele stukken die het Leidsch Museum bezit, zullen deze het voortaan mogelijk maken zich in Leiden voor epigraphische studiën voor te bereiden. Het was hiervoor dat ik het krediet bezigde dat het Leidsche Universiteitsfonds de goedheid had mij toe te staan. Voor het Leidsche Museum van Oudheden verwierf ik verder ettelijke merkwaardige stukken van oud-Grieksch aardewerk, waardoor de belangrijke vazencollectie van het Museum verrijkt werd met specimina van eenige soorten, die zij tot nog toe niet bezat. Wat nu verder mijne bijzondere onderzoeken aangaat, ik hoop de resultaten daarvan na niet al te langen tijd in vakorganen te kunnen publiceeren; zij betreffen vooral Eleusis en Olympia. Het spreekt wel vanzelf, dat het voor abstracte wetenschappelijke vertoogen hier de plaats niet is.

gezag kan optreden. Begrijpelijker wijze bedongen de Franschen zich het recht van eerste uitgave van het aldaar gevondene, echter voor zeer langen tijd, een tiental jaren, en met verbod aan alle vreemdelingen niet slechts van teekenen en photographeeren, maar zelfs van het maken van aanteekeningen. Ieder bezoeker wordt daarom door een soldaat op den voet gevolgd.

Wij vertrokken van Leiden 22 December 1897. Van den beginne stond bij ons op den voorgrond ons te beperken; wij wilden wat wij zagen, goed zien. Vandaar dat wij ook den langsten tijd voor Griekenland bestemden. Italië is betrekkelijk gemakkelijk weder eens te bereiken. Ons bezoek aan Florence droeg dan ook het karakter eener voorloopige kennismaking: wij bleven er slechts drie dagen. In Rome echter arbeidden wij vier weken. Ook met het oog op onze latere studiën in Griekenland was eene meer nauwkeurige bestudeering van tal van kunstwerken in Romeinsche musea zeer gewenscht. Bepaalde studiën maakten wij in het Vaticaan, het Capitolijnsch museum, het Conservatorenpaleis, in het bij de beide laatste inrichtingen behoorende magazijn en in het zoogenaamde Thermenmuseum. Het museum Kircherianum, de palae-ethnologische verzamelingen en het museum in de villa Papa Giulio werden meer vluchtig door ons bezocht. Van de moderne kunst beschouwden wij eenige der beroemdste werken van Rafaël en Michel Angelo. Meer opzettelijk bestudeerden wij eenige werken van oud-Christelijke kunst, o. a. de St. Clemente en enkele Catacomben.

Men zal toch de oudheid wel nimmer leeren verstaan zonder eenigermate ook in den geest van latere tijden door te dringen en in het bijzonder is voor den oudheidkenner datgene van belang wat onmiddellijk op den ondergang der antieke beschaving volgde. Van de Romeinsche ruïnen maakten wij meer bijzondere studie van Forum, Palatinus en Colosseum. Wij bezochten Tivoli, de villa Hadriana, de via Appia en Latina. Bijzonder leerrijk was eene reis, die wij met het Deutsche Instituut onder leiding van professor Petersen naar de Etrurische necropolen van Cervetri (Caere) en Corneto (het oude Tarquiniï) ondernamen. In Cervetri ziet men de merkwaardigste voorbeelden van in de rotsen uitgehouwen grafwoningen; de graven van Corneto zijn beroemd door hunne talrijke nog zeldzaam goed bewaard gebleven muurschilderingen. Deze verdienen eene zorgvuldige en volledige publicatie ten volle. De Etruscische kunst is, zooals bekend is, voor een goed deel eene afspiegeling van de Grieksche en zoo kunnen ons de muurschilderingen van Corneto een goed denkbeeld geven van de Grieksche schildertechniek in verschillende tijden. Van Rome gingen wij naar Napels, waar wij eenige dagen in het groote Museum werkten met zijn beeldhouwwerken, zijn vazen, zijne ontzachtlijke collectiën uit Pompeji, in het bijzonder de muurschilderingen, die vroeger uit de muren werden weggenomen; tegenwoordig worden zij meer op de plaats zelf door schutdaken en houten loodsen beschermd. Ook in Pompeji zelf hielden wij ons eenige dagen op. Zeer in het bijzonder trok de nieuw opgegraven casanuova onze aandacht. Hare muurschilderingen vooral zijn uitnemend bewaard en gelukkig dat men ook hier het decoratieve geheel ongerept heeft gelaten. Vooral ook van de verschillende bouwwijzen in de verschillende tijdvakken trachtten wij ons op de hoogte te brengen, daar dit ook een der zaken is die men eigenlijk slechts aan de monumenten zelf behoorlijk leeren kan. Verder reisden wij van Pompeji over Castellamare, Sorrento, Capri, Amalfi naar Cava door een der heerlijkste streken van Italië. Van Cava uit bezochten wij de tempels van Paestum, oude Helleensche bouwwerken die betrekkelijk goed bewaard zijn gebleven, zoodat zij voor onze kennis van de Helleensche bouwkunst van zeer groot belang zijn. Op weg was het vooral het schoongelegen Amalfi, zoo belangrijk voor de geschiedenis der middeneeuwen, dat onze aandacht trok.

Den 4den Februari 1898 gingen wij naar Brindisi, waar wij ons des avonds naar Griekenland inscheepten. Stormweer was de oorzaak, dat wij eerst in den avond van den 6den te Patras aankwamen. Den 7den bracht de trein ons langs de Korinthische en Saronische Golf naar Athene. Reeds die tocht in den in Griekenland zeer langzaam rijdenden trein is hoogst belangwekkend.

niet zonder inspanning langs steile bergpaden bereikt wordt, maakt de gansche actie van den toenmaligen tijd volkomen verklaarbaar. Evenzoo werd ook het terrein van den slag bij Salamis nauwkeurig door ons opgenomen. Vooral echter aan Eleusis schonken wij veel aandacht. De weg van Athene daarheen loopt nog ongeveer in dezelfde richting als de oude heilige weg der feestgangers, die op eene enkele plaats nog vrij gaaf werd blootgelegd. Wij bezochten op dien weg het klooster Daphni met zijn merkwaardig Byzantijnsch schilderwerk en verder de overblijfselen van het oude heiligdom van Aphrodite. Is men dat voorbij dan is men tusschen de heuvels uitgekomen en ziet men op éénmaal de vlakte met den heerlijken saronischen zeeboezem voor zich. Eleusis is door het Grieksche archaeologische gezelschap onder leiding van den kundigen ephoros Philios geheel opgegraven: de gevonden voorwerpen zijn grootendeels in een eenvoudig museum verzameld. Met het oog op mijne vroegere studiën over Eleusis werd alles hier herhaaldelijk en zoo nauwkeurig mogelijk opgenomen. Ik verzamelde een belangrijk materiaal voor verdere studiën.

Buiten Attica bezochten wij gedurende eenige dagen Olympia, dat zooals men weet, door de Duitschers opgegraven werd. De natuur is hier merkbaar anders dan in Attica met zijn schilderachtige kaalheid. Het landschap is hier uiterst liefelijk. Het is een welbehaaglijk gevoel van kalmte en vrede, dat zich hier op een der heiligste plaatsen der Helleensche wereld van den geest meester maakt. De gansche plaats is door heerlijk groene heuvelen omringd, doorsneden door den zacht kabbelenden Alpheios, waarin het heldere hemelblauw zich afspiegelt. De afgietsels der aldaar gevonden beeldhouwwerken zijn, zooals men weet, in Leiden; zij waren ons dus zeer goed bekend. Natuurlijk werd de bestudeering der originelen daardoor vruchtbaarder. Op het opgegraven terrein had ik thans het geluk een onderzoek te kunnen instellen omtrent vraagpunten, die mij sedert lang bezighielden en die zich slechts daar laten uitmaken. Ik vergaderde ook hier stof voor nieuwe studie. Den 2den April ving de Instituutsreis aan onder leiding van prof. Dörpfeld door den Peloponnesos. Het was ons vergund daaraan deel te nemen. Overall werden ons de ruïnen door dien grooten kenner der antieke bouwkunst verklaard. Het eerst bezochten wij Korinthe. Het voornaamste wat van de oude stad nog over is, zijn de ruïnen van een zeer ouden dorischen tempel; op het oogeblik beproeft de Amerikaanse school door opgraving meer aan het licht te brengen. Van Korinthe gingen wij naar het heerlijk gelegen Nauplia om van daar uit meerdere tochten te ondernemen. Wij bezochten den burcht van Tiryns, die indertijd door Dörpfeld zelf in samenwerking met Schliemann werd opgegraven, daarop Mykenai, waar eerst door Schliemann later door het Grieksche arhaeologisch gezelschap gegraven werd; verder gingen wij naar het terrein van den ouden Heratempel, niet ver van Mykenai, waar de opgravingen der Amerikaanse school het een en ander aan het licht gebracht hebben. Buitengewoon belangrijk zijn de opgravingen van Epidauros door het Grieksche archaeologische gezelschap. Ook die bezochten wij van Nanplia [Nauplia] uit. Bijzonder merkwaardig is het beroemde theater aldaar, het best bewaarde Grieksche theater dat wij kennen, en een dat niet zooals de meeste andere verbouwingen in den Romeinschen tijd ondergaan heeft. Vandaar dat die ruïnen voor onze kennis van de inrichting van het Grieksche theater van zooveel belang zijn. Ook van den beroemden Asklepiostempel zijn nog overblijfselen. Van de overige ruïnen trok vooral het raadselachtige ronde gebouw onze aandacht, dat gebouwd werd door eenen Polykleitos en in de inscriptiën *thumele* genoemd wordt; men kent er echter de bestemming niet van. Daarop ging de reis verder over Argos naar Tripolitza in Arkadië. Van daar uit bezochten wij Mantinea, waar de Fransche school met goed gevolg gegraven heeft en o. a. nagenoeg de gansche stadsmuur voor den dag gekomen is; evenzoo brachten wij een kort bezoek aan Tegea, dat echter sedert de beroemde koppen van Skopas aldaar gevonden werden, slechts zaken van ondergeschikt belang uit zijn bodem opleverde.

zijne beroemde Sidonische en Klazomeensche sarcophagen. Ook de heerlijke Aja Sophia werd nauwkeurig in oogenschouw genomen. Natuurlijk dat wij ons ook eene goede voorstelling van de stad en hare liggng trachtten te vormen. Over Weenen gingen wij naar huis. Den 4den Mei 1898 kwamen wij in Leiden terug. Ruimschoots heb ik met deze reis bereikt, wat ik er mij van voorstelde. Ik hoop en verwacht, dat mijn onderwijs blijken zal er veel bij gewonnen te hebben en dat in het algemeen de studie der klassieke oudheid aan onze universiteit er voordeel van zal trekken. Reeds wat ik aan nieuw materiaal voor studie meebracht, is niet onbelangrijk. Ik bracht eene verzameling van photographiën bijeen van ongeveer 700 stuks. Deze zorgvuldig geordend en van eene begeleidende beschrijving voorzien vormen thans een uitnemend hulpmiddel voor studie. Verder liet ik eene belangrijke verzameling papierafdrukken van bekende attische inscriptiën maken; te zamen met de origineele stukken die het Leidsch Museum bezit, zullen deze het voortaan mogelijk maken zich in Leiden voor epigraphische studiën voor te bereiden. Het was hiervoor dat ik het crediet bezigde, dat het Leidsche Universiteitsfonds de goedheid had mij toe te staan. Voor het Leidsch Museum van Oudheden verwierf ik verder ettelijke merkwaardige stukken van oud-Grieksch aardewerk, waardoor de belangrijke vazencollectie van dat Museum verrijkt werd met specimina van eenige soorten, die zij tot nog toe niet bezat. Wat nu verder mijne bijzondere onderzoekingen aangaat, ik hoop de resultaten daarvan na niet al te langen tijd in vakorganen te kunnen publiceeren; zij betreffen vooral Eleusis en Olympia. Het spreekt wel vanzelf, dat het voor abstracte wetenschappelijke vertoogen hier de plaats niet is. Anders staat het met de vraag betreffende de reizen onzer toekomstige litteratoren. Zij is van onmiddellijk praktisch belang en ik aarzel niet mijne meening daaromtrent uitvoeriger uiteen te zetten.

Het buitenland heeft voor de studie der oudheid heel wat verricht. Het archaeologisch Instituut, sedert 1874 Deutsche Rijksinstelling, bestaat sedert 1829. Het hoofdbestuur is thans te Berlijn gevestigd. De oudste afdeeeling is de Romeinsche; zij bezit waarschijnlijk de meest volledige archaeologische bibliotheek van de wereld. In 1874 werd er ook eene Atheensche afdeling opgericht. Bij de Ecole Française te Rome treden archaeologische studiën meer op den achtergrond. Anders bij die te Athene, die in April van dit jaar — wat laat ten gevolge van den Grieksch-Turkschen oorlog — het feest van haar 50jarig bestaan gevierd heeft. In 1846 gesticht, was zij oorspronkelijk geen instelling opzettelijk en in de eerste plaats voor archaeologische studiën, doch zij werd het steeds meer en meer en thans is zij de waardigste mededingster van het Deutsche Instituut. De Engelsche school te Athene werd in 1882 uit private middelen opgericht. Eene vereeniging van Amerikaanse Universiteiten onderhoudt de Amerikaanse school te Athene en heeft er onlangs ook een te Rome gesticht. Op het oogeblik is men juist bezig een Oostenrijksch Instituut te grondvesten met een hoofdbestuur te Weenen en afdelingen in Athene, Smyrna en Constantinopel. De werking dier inrichtingen is zeer verschillend. Zij is in overeenstemming met den aard van het universitair onderwijs in ieder dier landen. Het is daarom dat onze jonge geleerden zich wel het gemakkelijkst bij de Deutsche en Oostenrijksche Instituten zullen aansluiten. Immers onze universitaire inrichtingen en gewoonten stemmen met die van die beide landen wel het meest overeen. De gastvrijheid, die die verschillende instellingen tegenover vreemdelingen betrachten, is zeer groot. Het Deutsche Instituut stelt zijne bibliotheken voor studeerenden van alle natiën open. Tot de voorlezingen, die de secretarissen der Deutsche en Oostenrijksche Instituten in de Musea en tusschen de ruïnen houden, verkrijgt men zonder noemenswaarde moeite toegang. Het gezelschap dat aan prof. Dörpfeld's beroemde Instituutsreizen deelneemt, bestaat gewoonlijk voor een zeer groot gedeelte uit niet-Duitschers. Ook de Ecole Française te Athene is zeer bereid studeerenden op te nemen uit landen, de [die] zelf geen Instituten bezitten.

moelijkheden opleveren. Goed afgelegde examina geven niet den geringsten waarborg voor echten studiezin en in ons stelsel van hooger onderwijs heeft het examen eene overwegende beteekenis verkregen. Deutsche stipendiaten hebben niet zelden reeds door eenig klein geschrift van hun gaven voor zelfstandig onderzoek bewijs gegeven. Voor onze verhoudingen zou het het beste zijn, indien wij te eniger tijd voor onze praeceptoren en candidaten in de letteren hetzelfde konden doen, wat Duitschland en Oostenrijk doen voor hunne Gymnasiallehrer. Men moest ze onder geleide van een vakman archaeologische excursies van eenige weken naar Italië laten maken; ook het Britsch Museum zou op zoodanige wijze eens bezocht kunnen worden. Voor dergelijke tochten zou ieder goed student in aanmerking kunnen komen. De hooger begaafden zouden door zulk eene reis eene krachtige opwekking tot eigen studie ontvangen en door flink werk, bij voorbeeld door eene dissertatie, zouden zij kunnen toonen, wie zij waren. Voor deze, immers altijd betrekkelijk weinigen, zou natuurlijk zonder groot bezwaar het noodige geld voor een in strenger zin wetenschappelijke reis bijeen kunnen gebracht worden. Niet slechts archaeologen en epigraphici, ook philologen zouden behooren te worden uitgezonden, doch de laatste zouden dan voor hunne archaeologische bijstudiën uitnemend voorbereid zijn. Hulp en voorlichting zouden dergelijke reizigers bij de bestaande écoles en Instituten van zelf in voldoende mate vinden. De zaak van wetenschappelijke reizen is van een zeer groot belang en het is een geluk, dat dit steeds meer wordt ingezien. Evenals in onzen handel zijn wij in onze wetenschap maar al te zeer geneigd tot tehuis zitten. Het zou voor onze gansche volksbeschaving van het hoogste gewicht zijn, indien onze hoogere volksopvoeding onder den invloed van mannen kwam met ver reikenden blik, geheel aan een bepaalden kring ontwassen. Niet het minst in kunst en wetenschap kan naar het koninklijke woord ook een land als het onze groot zijn. Nog steunt ons tegenover het buitenland onze aloude roem in klassieke studiën; wij zijn echter achteruitgekomen omdat wij de beteekenis van hetgeen buiten onze grenzen verricht werd, niet verstonden. De neiging neemt toe om in onze gymnasiën vakscholen te zien en ons gansche onderwijs wordt veel te uitsluitend beschouwd als een middel voor den individu om zich in zijn eigen belang van de een of andere min of meer winstgevende betrekking meester te maken. Men vergeet dat een gezond idealisme een levenskracht is voor een gansch volk, die het staalt ook in den strijd voor zijne stoffelijke belangen. Onze scholen moeten ons volk tot iets goeds en groots weten te bezielen en op onze gymnasiën behooren in het bijzonder die mannen gevormd te worden, die in de gansche maatschappij in zaken van hoogere geestesbeschaving den toon hebben aan te geven. Hoe veel grooter kracht zou van onze leeraars aan gymnasiën kunnen uitgaan, indien zeer velen door een met oordeel vruchtbaar gemaakte reis hunne opvoeding voltooid hadden, enkelen gedurende geruimen tijd onbezorgd als zelfstandig geleerde zich hadden kunnen ontwikkelen. Voor verheffing der volken hebben de wetenschappen van aesthetica en beschavingsgeschiedenis eene zeer hooge beteekenis. Ik dank de Regeering, dat zij het mij mogelijk gemaakt heeft mijne gewichtige levenstaak meer naar waarde te vervullen. Met hoogachting en eerbied

Leiden, *Uwer Excellentie dienstwillige dienaar,*

October 1898. A. E. J. Holwerda.

zie <http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=mededeelingen+van+verschillenden+aard+verslag+griekenland&coll=ddd&page=3&sortfield=date&identifier=MMKB08%3A000172604%3Ampeg21%3Aa0007&resultsidentifier=MMKB08%3A000172604%3Ampeg21%3Aa0007>